

A RETUSÁLÁS NAGYMESTERE

Hogyan változtatta meg Lukács az általa átvett Márk-szövegeket?

Lukács evangélista – ahogyan Máté is (vö. két forrás-elmélet) – bizonyos részeket „egy az egyben” átvett Márk evangéliumából. Ez az „egy az egyben” azonban nem jelenti azt, hogy szó szerint, hanem nagyon is sok, kisebb-nagyobb változtatással. E változtatásokat alaposan szemügyre véve azt láthatjuk, hogy azok egyáltalán nem véletlenszerűek, hanem tudatos szerkesztői-teológusi beavatkozás eredményei. Az alábbiakban e változtatások legjelentősebbjeit vesszük szemügyre, mintegy százat, mégpedig úgy, hogy az enyhébbektől haladunk a súlyosabbak felé.

Irtózás a személyességtől, az érzelmektől és az indulatoktól

A jerikói vak meggyógyításának történetében (Mk 10,46-52) Lukács számára (18,35-43) annyira nem fontos a személyesség, hogy nemcsak a vaknak a tanítványok részéről történő bátorítását hagyja ki („Bátorság! Állj föl! Téged hív!”), hanem még csak a nevét (Bartimeusz) sem említi meg. – A Getszemáni-kerti jelenetben (22,47-48) Lukács szerint Júdás nem szólítja meg Jézust („Rabbi!”: Mk 14,45), és nem derül ki, hogy Júdás valóban megcsókolta, sőt „izgatottan megcsókolta”-e Jézust (Mk 14,45), csupán Júdás e szándékáról esik szó: „megközelítette Jézust, hogy megcsókolja” (22,47).

A leprás megtisztításának történetében (5,12-16) Lukács minden olyan mozzanatot kihagy Márk leírásából, amely a Jézusban zajló érzelmekre és indulatokra utal: „haragra gerjedt; megesett rajta a szíve; ráripakodott, és rögtön kidobta [helyette: „felszólította”]” (Mk 1,41.43). – Ugyanez ismétlődik a béna kezű ember meggyógyításakor (6,6-13): elhallgatja, hogy Jézus „haraggal végignézett” ellenfelein, és mivel „részvétet érzett irántuk”, „szomorú volt” szívük megkövesedettsége miatt (Mk 3,5).

Amikor kisgyermeket visznek Jézushoz, hogy megáldja őket (18,15-17), Lukács nem említi meg Jézusnak a tanítványok elutasító magatartása miatti bosszúságát, és azt, hogy keményen rájuk szólt (Mk 10,14), de azt a személyes gesztusát sem, hogy „átkarolta” a gyermekeket, és „rájuk téve kezét, megáldotta őket” (Mk 10,16).

A „gazdag ifjú” története (18,18-27) önmagában véve is gazdag példatára Lukács szóban forgó vonásának: a gazdag ifjú nála nem „fut oda” Jézushoz és nem „esik térdre” előtte; nem említi meg, hogy Jézus „ránézett” és „megkedvelte”, s ugyanígy törli az ifjú érzelmi reakcióját, azt, hogy Jézus szavai nyomán „elkomorodott” és „szomorúan távozott”, majd a tanítványokét is, akik „elborzadtak”, amikor Jézus tudatosította bennük, hogy a gazdagság valóban akadály a Isten országába jutásnak (Mk 10,17.21.22.24). Úgy látszik, Lukács nagyon nem kedvelte a szemkontaktust, mert a folytatásban ismét kihagyja Márk megjegyzését arról, hogy a gazdag ifjú távozását követő beszélgetésben Jézus „ránézett” a tanítványokra, és úgy szólt hozzájuk (Mk 10,27).

Nem sokkal ezután (18,31) Lukács megint elhallgatja a tanítványok, illetve a Jézus körüli tágabb kör érzelmeit, amelyek akkor támadnak bennük, amikor észreveszik, milyen elszántsággal indul Jézus Jeruzsálembe, várható végzete felé: „elborzadtak”, illetve „féltek” (Mk 10,32).

A jerikói vak gyógyításának elbeszélésében Lukács kicseréli a vak koldus bensőséges érzelmekre utaló „Rabbuni!” megszólítást (Mk 10,51; ezt a megszólítást kizárólag Mária Magdolna használja még Jn 20,16-ban!), és a távolságtartó „Uram”-mal (*küriosz*) helyettesíti (18,41).

Lukács még az Olajfák-hegyi jelenetben (22,39-42) sem túri a nagy érzelmeket: nem említi meg, hogy imádságához Jézus maga mellé vette Pétert, Jakabot és Jánost (feltehetően azért, hogy enyhítsék magányát), nem közli, hogy Jézus „kezdett megborzadni” és „kezdte elveszíteni nyugalmát”, kihagyja Jézus megrendítő vallomását: „Halálosan szomorú vagyok”, és szerinte Jézus nem „leborult a földre”, csupán „letérdelt” (Mk 14,33-35).

A konfliktusok tompítása

Az emberek közötti konfliktusok többnyire tele vannak érzelmekkel és indulatokkal, így a fentiek után már nem csodálkozhatunk azon, hogy Lukács lépten-nyomon enyhíti a konfliktusokat, mindenekelőtt és túlnyomórészt *Jézus és közvetlen tanítványai* konfliktusait:

A magvetőről szóló példabeszéddel kapcsolatosan Lukács (8,11) nem említi a tanítványok értetlenségét, és azt, hogy Jézus emiatt megdorgálja őket (Mk 4,13); a tengeri vihar jelenetében pedig kihagyja (8,24) a tanítványok Jézusnak tett szemrehányását: „Nem törődöl azzal, hogy (elveszünk)?” (Mk 4,38), de ugyanígy kihagyja Jézus szemrehányását is: „Miért vagytok ennyire gyávák?” (Mk 4,40), és van itt még egy „finomság”: Jézus Márknál olvasható kérdését (4,40): „Hogyan van az, hogy még mindig *nem* bíztok [Istenben]?” Lukács átfogalmazza: „Hol van a bizalmatok?” (8,25), azt sejtetve ezzel, mintha a tanítványoknak már meglenne a hiányolt bizalmuk, csak éppen „nem lenne náluk”, vagy nem tudnák „tettekre váltani”. A vérfolyásos asszony gyógyulásának történetében Lukács kihagyja (8,45) az egyik tanítvány tiszteletlen megjegyzését: „Látod, (hogy a tömeg szorongat téged), és [mégis] azt kérdezed, »ki érintett meg engem« (Mk 5,31). Jézus első szenvedés-bejelentése után Márknál Jézus és Péter összetűzése, majd Péter erélyes rendreutasítása következik (8,32-33: „Péter kezdett keményen beszélni vele... Ő azonban keményen rászólt Péterre...”), Lukács viszont nemes egyszerűséggel átlép ezen (9,22), ahogyan a Zebedeus-fiak nagyra törésének (Mk 10,35-38) esetén, illetve az ebből fakadó bonyodalmon (Mk 10,41) is (18,35).

Felvetődhet a kérdés, milyen szándék vezette ebben Lukácsot. Talán nem tévedünk nagyot, ha azt gondoljuk, hogy a tanítványok és Jézus „jó hírét” egyaránt óvni akarta. Mindenesetre nem csupán az ő viszonylatukban találkozunk ezzel a jelenséggel:

Jézus názáreti fellépésének ábrázolásából Lukács törli (4,24) Jézusnak azt a megjegyzését, hogy „családja és rokonai” is megvetik a prófétát (Mk 6,4), ahogyan *Jézus és családja* konfliktusának történetéből is (Mk 3,20-22.31-35) – Máté evangéliumához (12,24) hasonlóan – kihagyja (11,15), hogy rokonai háborodottnak tartották Jézust, és haza akarták vinni (Mk 3,21), és nem közli (8,21) Jézus kemény kérdését: „Ki az én anyám, és kik az én fivéreim?” (Mk 3,33).

Lukács a *Jézus és a farizeusok* közti konfliktusok élet is elveszi azáltal, hogy a szombati kalásztépés miatt a farizeusok nem közvetlenül Jézusnak címezik kritikájukat (Mk 2,24: „Miért tesztek...?”), hanem a tanítványainak (6,2): „Miért teszitek azt, amit szombaton nem szabad?” (Igaz, a vámosokkal egy asztalhoz ülés ügyében Márknál is így járnak el a farizeusok: 2,16.)

Lukács másképp látatja *Jézus és a tömeg* konfliktusát is: Jézus úgy látta, hogy az őt körülvevő csodapropaganda árt a küldetésének, ezért menekült a tömeges gyógyítás igénye elől, és „puszta helyekre” vonult vissza (Mk 1,45), Lukács azonban csupán Jézus imádkozási

szándékával magyarázza ezt a visszavonulást (5,16). Persze a két indoklás nem zárja ki szükségképpen egymást, hiszen egyszer hasonló helyzetben Jézus Márk szerint is imádkozni vonul vissza, hogy tisztázza tennivalóját (Mk 1,35).

Megszépítés – befektetés

Egy jelentős, később tárgyalandó területet („Pilátus és a rómaiak”) leszámítva, ez a lukácsi vonás tulajdonképpen *egy embercsoporttal, Jézus tanítványaival* kapcsolatban jelenik meg: a szerző általában igyekszik mentegezni, megszépíteni a tanítványok negatív megnyilvánulásait, vagy a velük összefüggő negatívumot.

Az esetek több mint felében a „főapostol”, Péter a kedvezményezett: Jézus első szenvedés-bejelentésének elbeszélése után Lukács kihagyja (9,22) Péter és Jézus „összetűzését”, illetve Péter erélyes rendreutasítását Jézus részéről (Mk 8,32-33); az utolsó vacsora történetéből törli (22,34) Péter másodszori fogadkozását, hogy semmiképpen sem fogja megtagadni Jézust (Mk 14,31a); a Getszemáni-kerti események bemutatásakor nem közli Jézus Péternek tett szemrehányását: „Simon, te alszol? Nem volt erőd egy órán át résen lenni?” (Mk 14,37); Jézus letartóztatása után nem beszél (22,60) Péter átkozódásáról és esküdözéséről: „Nem ismerem azt az embert...” (Mk 14,71). Van még egy más jellegű, nem túl jelentős eset: a gazdag ifjú távozása után Márknál azt mondja Péter Jézusnak: „Nézd csak! Mi mindent elhagytunk...” (Mk 10,18), Lukácsnál viszont: „Nézd csak! Mi elhagytuk a tulajdonunkat...” (18,28); Lukács ezzel – úgy tűnik – szerényebbnek tünteti fel Pétert, mint Márk.

Hasonlóan jár el Lukács a Zebedeus-fiakkal, illetve általában a tanítványokkal is: egyszerűen kihagyja (18,35) Jakab és János pozíciószerzési törekvésének történetét (Mk 10,35-41); nem említi meg (22,34), hogy Péterhez hasonlóan a többi tanítvány is ismételtlen fogadkozott: nem fogják megtagadni Jézust (Mk 14,31b); a tanítványok Getszemáni-kerti elalvását (Mk 14,37) szomorúságukkal magyarázza (22,45); végül nem közli (22,53), hogy Jézus letartóztatása után tanítványai „mind elhagyták őt, és elfutottak” (Mk 14,50).

Érdekes, hogy miközben Lukács mindenáron jó színben akar feltüntetni tizenegy tanítványt, annál inkább igyekszik – kezdettől fogva! – befektíteni a tizenkettediket, Júdást: A Tizenkettő kiválasztása után, nevük felsorolásakor Márk úgy beszél Júdásról, mint aki aztán „kiszolgáltatta” Jézust (Mk 3,19), Lukács viszont már ekkor „árulónak” nevezi őt (6,16).¹ Az árulás bekövetkezésekor aztán Lukács egyesén démonizálja Júdást; Márk csak annyit mond: „elment a főpapokhoz, hogy kiszolgáltassa nekik Jézust” (14,10), Lukács viszont így fogalmaz: „A Sátán bement Júdásba ... ő elment, és megbeszélte a főpapokkal” (22,3), majd még egyszer hangsúlyozza, hogy Júdás „beleegyezett” a főpapok ajánlatába, hogy pénzt adnak neki árulásáért (22,6). (Vö. Mt 27,3-8 ↔ ApCsel 1,16-19.)

Az előző alpontban felvetett kérdést, hogy a konfliktusok tompításával Jézus és a tanítványok „jó hírét” *egyaránt* akarta-e óvni Lukács, most talán egyértelműbben válaszolhatjuk meg: inkább a tanítványokét.

Mindenesetre meg kell még említenünk Lukács megszépítő eljárásának további „tárgyait” is: egyrészt az orvosokat, akikkel kapcsolatban – legalábbis számos ősi kódex szövegében – nem közli (8,43) Márknak azt a megjegyzését, hogy a vérfolyásos asszony „sok orvostól sokat szenvedett, mindenét, amije volt, rájuk költötte, mégsem lett belőle semmi haszna, hanem csak rosszabbul lett” (Mk 5,26): sajátos jelenség ez annak fényében, hogy

¹ A „kiszolgáltatás” azért nem nevezhető olyan durva kifejezésnek, mert Jézus még Istenről is úgy beszél, mint aki „kiszolgáltatja” az embert, s így Jézust is: Mk 9,31; Lk 9,44 – vö. Mk 8,33; Mt 16,22-23!

Lukács maga is orvos volt (vö. Kol 4,14); másrészt nagyon határozottan jelentkezik Lukács mentegető-megszépítő eljárása Pilátussal és a rómaiakkal kapcsolatban – de jelentősége miatt ezt külön pontban tárgyaljuk.

Hódolat a hatalomnak

Enyhén szólva is meghökkentő Lukács megszépítő eljárása azokban az esetekben, amikor a legfőbb hatalmasságokról van szó: a helyi uralkodóról, Heródes Antipász negyedes fejedelméről, illetve a megszálló római hatalom legfőbb helyi képviselőjéről, Pilátusról és annak katonáiról.

Lukács egy félmondattal utal ugyan Keresztelő János *Heródes* által történt kivégzésére (9,12), de annak részletes elbeszélésétől (Mk 6,17-29) eltekint.² Heródes Jézusra irányuló kivégzési szándékát is csak a farizeusok szájába adva közli (13,31). Ugyanakkor viszont felvilágosult hellenista uralkodóként mutatja be Heródest, olyanként, aki nem osztja a köznép babonás, csodaváró nézeteit (9,7-9).

Ami *Pilátus* szerepét illeti, Lukács háromszor is hangsúlyozza ártatlanságát, s azt mondatja vele: „Nem találtam benne semmit, ami halálbüntetésre adna okot” (23,4.14.22). Ellene lehetne vetni, hogy Márk (15,9-10) és a többi evangélista is hasonlóan jár el (Mt 27,18.24; Jn 18,38; 19,4.6). Csakhogy: általánosságban nézve azt látjuk, hogy minél később keletkezett egy evangélium, annál kevesebb felelősség terheli benne a római államot, s annál súlyosabbnak látszik a zsidók felelőssége, olyannyira, hogy a legkésőbben keletkezett János-evangéliumban már maga Jézus is mentegeti Pilátust, és kijelenti, hogy a zsidóknak nagyobb bűnük van (Jn 19,11). Konkrétan pedig a következőket tapasztaljuk: Lukács gondosan kerüli annak kimondását, hogy Pilátus, Róma helytartója hozta meg a halálos ítéletet (Mk 15,15: „kiszolgáltatta, hogy keresztre feszítsék”), és finoman csak annyit mond: „kiszolgáltatta akaratumnak” (23,25) – tudniillik a zsidókénak. Továbbá „megkorbácsolás” (Mk 15,15) helyett szépítően csak „megfenyítésről” beszél (23,16), de aztán nem közli a megfenyítés megtörténtét (Mk 15,15), sem Jézusnak a római katonák általi kigúnyolását (Mk 15,16-20), sőt Márkkal ellentétben (Mk 15,16.20) azt sem mondja meg világosan, hogy a halálos ítéletet római katonák hajtották végre, viszont kifejezetten azt a benyomást kelti, hogy a zsidók ölték meg (ld. ismét 23,25-öt, illetve a 23,25-26 szövegösszefüggését: „...Jézust pedig kiszolgáltatta akaratumnak. Amikor elvezették...” Kik? A szöveg nyelvtani értelméhez ragaszkodó olvasó csak úgy értelmezheti ezt, hogy a zsidók; vö. még 23,33). Csupán „hab a tortán”, hogy cirénei Simonra vonatkozóan azt mondja, hogy „megragadták” (23,26), szemben Márk kifejezésével, hogy „kényszerítették” (Mk 15,21) – ez utóbbi kifejezés ugyanis kifejezetten a római katonák „munkaszolgálatra kötelezési” jogára utal (vö. Mk 5,41!). És „hogy teljes legyen a kép”, Lukács még a sajnálatos események elmúltával, az emmauszi tanítványok történetében is következetesen kimenti Pilátust és a rómaiakat, amikor ezeket a szavakat adja az egyik tanítvány szájába: „...miként szolgáltatták ki főpapjaink és előljáróink halálos ítéletre, és miként feszítették keresztre” (24,20). Nem mondja meg, hogy kinek szolgáltatták ki, és azt sem, kik feszítették keresztre. A 23. fejezettel ellentétben itt még a tágabb összefüggés sem segíti az olvasót, aki csak arra gondolhat: a zsidó főpapok és előljárók saját bíróságuknak szolgáltatták ki Jézust, és e bíróság ítéletvégrehajtói feszítették őt keresztre.

² Hogy ez mennyire nem tekinthető véletlennek, határozottan mutatja az Apostolok cselekedeteiben tanúsított magatartása: még csak nem is utal arra, hogy – legalábbis az egyöntetű egyházi hagyomány szerint – a rómaiak kivégezték Pált, hanem egészen más léggört sugallva így zárja művét: „Két álló esztendeig maradt bérebevett szállásán, mindenkit fogadott ... és ... akadálytalanul tanított...”: Csel 28,30-31.

A dolgok jellegzetes eltűlése

Mielőtt bemutatnánk Lukács eljárásának további két fontos vonását, „előkészítésül” rámutatunk arra, hogy Lukács a témától függetlenül szerette eltúlozni, felnagyítani a dolgokat.

Simon Péter anyósának meggyógyítása előtt Márk csak annyit jegyez meg, hogy „lázasan ágyban feküdt” (Mk 1,30), Lukács szerint viszont „nagy” láz „gyötörte” (4,38). – A „végidőkről” szólva sem elégszik meg azzal, hogy „itt is, ott is földrengés lesz” (Mk 13,8), azt írja: „nagy földrengések lesznek” (21,11). – Az első tanítványok meghívása után Márk azt írja, hogy „otthagyták hálóikat”, illetve „otthagyták a hajóban apjukat” (Mk 1,18.20), Lukács azonban azt állítja, hogy „mindent elhagytak” (5,11); ugyanígy a vámos Lévi meghívása után: „mindent hátrahagyva felkelt, és követte őt (5,28). (Ha ez így volt, hogyan rendezhetett ezután még „nagy vendégséget” Jézusnak, ráadásul úgy, hogy „nagy tömeg vámos és más hasonló ember ült velük asztalhoz [5,29]? Vagy egészen mást kell értenünk „mindent otthagytáson”, mint megszoktuk?) – Az ún. „síksági beszéd” (= Máténál „hegyi beszéd”) előtt Lukács arról számol be, hogy „nagy népsokaság” tódult Jézushoz, ő pedig „mindenkit” (= minden beteget) meggyógyított (6,19), holott Márk itt csak úgy fogalmaz, hogy „sokakat” meggyógyított (3,10). A „minden” vagy „mindenki” betoldása egyébként is kedvenc szokása Lukácsnak, ld. még például Mk 10,21 // Lk 18,22; Mk 13,28 // Lk 21,29. – Lukács két, Márkéval párhuzamos gyógyítási történetben is hangsúlyozza, hogy a gyógyítást kérő apa „egyedüli”, ill. „egyetlen” gyermekéről van szó (8,42; 9,38), noha Márk erről nem tud (Mk 5,23; 9,16). (A „naini ifjú feltámasztásának” más evangélistáknál nem található elbeszélésében is azt mondja: „anyjának egyetlen fia” volt: 7,12.)

Az események csodás beállítása

Aligha lehet kétséges, hogy Jézus nyilvános működésének a tanítás mellett a gyógyítás (tágabban: a szükségét szenvedő embereken segítség) volt a másik legfontosabb tartalma (Mt 4,23), s ez a két feladat alkotja Jézus ún. missziós parancsának tárgyát is (Mk 3,14-15; Lk 9,1-2).³

Ugyanakkor három fontos tény is meg kell állapítanunk: a) Jézus nagyon rossz véleménnyel volt azokról, akik „bizonyító csodákat” kívántak tőle: „gonosz és hűtlen nemzedéknek” nevezte őket (Mk 8,12-13; Mt 12,38-41; 16,1-4). – b) Valósággal menekült azok elől, akik *csak* a „csodadoktort” látták benne, és ebben az összefüggésben azt hangsúlyozta, hogy küldetése az evangélium hirdetése (Mk 1,32-34.35-38). – c) Kezdetől fogva szigorúan tiltotta a „csodapropagandát” (Mk 1,44; 2,11; 7,36; 8,26), mert úgy gondolta, hogy az nagyon ártalmas igazi küldetésére nézve.

Mindennek ellenére már Márk evangélista is nem egyszer fantasztikus csodaként állít be (vö. 4,39; 5,28-29; 5,13.15; 6,56; 9,25; 11,20-21) eredetileg természetes módon (a gyógyulások esetében *például* pszichoszomatikusan) is magyarázható eseményeket – Lukács azonban még Márkon is túltesz, és mindent a lehető legcsodásabb beállításban ábrázol.

Jézus Keresztelő János általi alámerítésének jelenetében Márk azt írja, hogy a Lélek „galambként [= „szelíden” vagy „egyenesen”] *beléje szállt*” (Mk 1,10), Lukács viszont azt

³ A pontosság kedvéért azonban hozzátehetjük: Jézus gyógyításai helyett talán helyesebb Jézus általi gyógyulásokról beszélni, hiszen ő maga mondta ismételtelen a meggyógyultaknak: „A bizalmad (’hited’) mentett meg téged” (Mk 5,34; 10,52; Mt 9,29; Lk 7,50; 17,19 – vö. Mk 6,5). Másfelől magát a „gyógyítás” szót is óvatosan kell használnunk, hiszen a legtöbb szöveghelyen nem a „gyógyítani” jelentésű *iaszthai* igével találkozunk, hanem a tágabb és „gyengébb” *therapeuein*-nel (ápol, gondoz, ellát, gondoskodik, orvosi ápolásban részesít).

írja, hogy „*testi alakban* galambként leszállt rá” (3,22) vagyis egy Jézusban végbement, azaz belső, szellemi-lelki folyamatot külső, testi-fizikai valósággá alakít át [megalapozva ezzel a későbbi szentháromságtani dogmát], ami így már látványos csodának tűnik: a láthatatlan Isten szemmel látható módon jelenik meg.

Jézus názáreti fellépésének leírása után Márk annyiban foglalja össze a hatást, hogy falubelije „eltántorultak tőle” (Mk 6,3), Lukács szerint azonban „elteltek haraggal...”, és kiűzték őt a városból, a hegy meredélyéig, hogy letaszítsák – ő azonban keresztülhaladt közöttük, és elment” (4,28-30). Ezt a könnyed és akadálytalan „keresztülhaladást” és „elmenést” lehet persze természetes módon, Jézus szellemi fölényeként is értelmezni, de talán nem tévedünk, ha azt gondoljuk, hogy valójában Lukács misztikus-természetfölötti beállításáról van szó.

Simon Péter anyósa meggyógyításának történetét (Mk 1,30-31) Lukács szinte minden mozzanatában átalakítja (4,38-39). Az esemény természetesen csodaként jelenik meg Márknál is, de Lukács minden mozzanatot tovább fokoz: Az egyszerű „odament hozzá, megragadta a kezét, és talpra állította; erre elhagyta őt a láz, és felszolgált nekik” helyett ezt olvassuk: „odament hozzá, föléje hajolt, keményen rászólt a lázra, s az elhagyta őt, ő pedig azonnal felkelt, és felszolgált nekik”.

Annak érdekében, hogy az eredeti beteggyógyításból (Mk 5,21-24.35-43) halott-feltámasztást csinálhasson, Jairus lányának történetében Lukács (csupán ebből a szempontból!) négyszeresen megváltoztatja Márk szövegét (8,40-42.49-56): a) Márk azt írja, hogy a lány „a végét járta”, Lukács azt mondja, „haldoklott” (42. v.). b) Márknál azt a hírt hozzák Jairus házából, hogy „meghalt” (= „beállt a halál”, *aorisztoz*), Lukács azt írja (49. v.), hogy „halott” (a *perfectum* a halál visszavonhatatlanságát, végérvényességét fejezi ki). c) Az „erre kinevettek” után Lukács betoldja (53. v.): „mert *tudták*, hogy meghalt” (= „beállt a halál”, *aorisztoz*). d) Jézus felszólítása után („Gyermekem, ébredj föl!”) Lukács betoldja (55. v.): „erre visszatért a szelleme”, hogy hangsúlyozza: a gyermek voltaképpen már a túlvilágról tér vissza.

Az első „kenyérzaporítás” (Mk 6,35-44) elbeszélésekor Lukács (9,12-17) a lényegi eseményeknek rögtön az élére állítja azt az adatot, hogy „mintegy ötezer férfi volt jelen”, ily módon fokozva a várakozást, illetve a „csoda” hatását az olvasóra. Aztán pedig a 16. versben az „azokat” betoldásával megváltoztatja az *eulogészen* (= áldást mondott, hálát adott) ige jelentését: a kenyér (és a halak) fölött elmondott *hálaadó imából* ezáltal a kenyér (és a halak) *megáldása*, azaz „kenyérzaporítást” eredményező varázsszavak lesz⁴: „megáldotta azokat”⁵ – „és a tanítványoknak adta, hogy tegyék oda a tömeg elé”...

Végül az „üres sír” jelenetét (Mk 16,1-8) említjük meg. Hogy az események rendkívüli csodás jellegét hangsúlyozza, Lukács (24,1-9) (ismét csupán ebből a szempontból) négyszer is megváltoztatja Márk szövegét: a) Márk szerint az asszonyok egy „fiatalembert” találtak az üres sírban, Lukács viszont „két férfiről” beszél, s ezzel égi jelenségre utal (vö. Lk 9,30; ApCsel 1,10), amit az is alátámaszt, hogy a 24,23-ban „angyalokként” azonosítja őket. b) Márk azt mondja, hogy a szóban forgó fiatalembert „ült”, Lukácsnál azonban a két férfi „odalépett”, amit úgy is lehetne fordítani, hogy „megjelent”, mivel ez a megjegyzés szintén „földöntúli jelenségre” utal, vö. Lk 2,9 és ApCsel 12,7. c) Márk ábrázolásában az asszonyok attól „rettentek meg”, hogy az üresnek hitt sírban mégiscsak találtak valakit (Mk 6,5),

⁴ Pedig hasonló helyzetben, a 22,19-ben tudja, hogy az *eulogéin* jelentése ebben az összefüggésben megegyezik az *eukharisztein*-ével.

⁵ Tény, hogy ez a formula már Márknál is megtalálható a második „kenyérzaporítási” történetben (8,7), de csak a halakra vonatkoztatva – s a *D* kódex ki is javítja az *eulogészasz autá-t eukhariszteszasz-ra*.

Lukácséban ellenben a két férfi „földöntúli” mivoltától, aminek hatására állítólag „a föld felé fordították arcukat” (24,5). d) Márknál a fiatalember azt mondja a Jézust kereső asszonyoknak, hogy azért nincs ott, mert „Isten fölébresztette”, s ezzel legalábbis nyitva hagyja a történet természetes értelmezésének lehetőségét („Jézus magához tért”)⁶, Lukács azonban az „angyalok” szájába ad egy Márknál nem található kérdést: „Miért keresitek az élő a halottak között?” (24,5)⁷, s ezzel újból Jézus „feltámadásának” csodás voltát húzza alá.⁸

Jézus személyének felmagasztalása

„Az események csodás” beállítása nyilvánvalóan teljesen tudatos Lukács részéről, és nem is öncélú: Jézus jelentőségének felnagyítását, személyének felmagasztalását szolgálja, teológiailag szólva: krisztologizálással (vagy ha úgy tetszik: messianizálással) van dolgunk, és azt figyelhetjük meg, milyen eszközökkel állítja be Jézust Krisztusként (= Messiásként). Lássuk előbb néhány apróbb és konkrétabb mozzanatot, majd az elvontabbakat és teológiailag jelentősebbeket.

Márk leírásában a geráziai megszállott ún. elhárító varázsformulával akarja rábírní Jézust a gyógyításra („Megesketlek az istenre” = „istenre hivatkozva kényszerítelek”: Mk 5,7), Lukácsnál azonban egyszerűen csak kéri őt, ami azt sugallja, hogy eleve elismeri Jézus fennhatóságát (8,28).

Jairus lánya meggyógyításának történetében Márk szerint Jézus csupán annyit mond az apának: „Ne félj! Csak bízzál [Istenben!]” (Mk 5,36). Ez Jézus realizmusát mutatja, aki egyszerűen bátorítja a bajba került zsinagógai előljárót: „Ne félj – se Istentől, se az emberektől, se a haláltól! Mert Isten jelen van, és Isten jó, bármi történjék is. Csak egy a szükséges most számodra, hogy bízzál Istenben!” Vagyis Jézus nem ígér neki semmit, ellentétben Lukács ábrázolásával, amelyben Jézus hozzáteszi az idézett mondathoz: „...és [akkor] meg fog menekülni [a lányod]” (8,50): eszerint Jézus előre tudja, mi fog történni.

Jézus jeruzsálemi bevonulásának kezdetén Márk leírásában Jézus egyszerűen „felült” a szamárcsikóra (Mk 11,7), Lukács viszont azt írja, hogy tanítványai „ráültették Jézust” (19,35). Ez a változtatás nem ártalmatlan stíluskülönbség, hanem a bevonulás *messiási* jellegét hangsúlyozza azáltal, hogy ugyanazt a kifejezést használja, mint a Királyok 1. könyvének 33. verse (Hetvenes fordítás), ahol Salamon vonul királyi beiktatására. Ugyanezt a célt szolgálja az is, hogy a következő versben Lukács kihagyja lombos ágaknak az útra szórását (19,36), így ugyanis kimarad egy „figyelemelterelő mozzanat”, és közvetlenül (a 38. versben) egy újabb királymotívum következik (vö. 2Kir 9,13 LXX, ld. alább).

Az utolsó vacsora előkészítését Márk evangéliumában a tanítványok kezdeményezik („Mit akarsz, hová menjünk elkészíteni a pászkabarányt...”: Mk 14,12), Lukácséban azonban maga Jézus („... amikor fel kellett áldozni a pászkabarányt, elküldte Pétert és Jánost”: 22,7-8). Ez szintén nem csupán stíluskülönbség, hanem Lukács úgy mutatja be Jézust, mint aki hatalommal cselekszik, és ezzel a tanítványokénál magasabb síkra emeli őt.

⁶ Az *egeirein* ige azt jelenti: felállít, talpra állít, felébreszt, bajból kihúz. A szenvedő szerkezet (*passivum divinum*) ajánlja az „Isten fölébresztette” fordítást, amely egyúttal a korabeli zsidó gondolkodásmódot is tükrözi, de elvileg ugyanolyan helyes lenne a „*fölbredt, magához tért*” fordítás is.

⁷ Máté aztán, ha lehet, még inkább „egyértelműsíti” a dolgot, amikor így fogalmaz: „*föltámadt a halottak közül*” (28,7).

⁸ Kiegészítésül megjegyezhetjük, hogy az emmauszi tanítványok történetében – 24,13-35 – Lukács legalább nyolc olyan megjegyzést tesz, amelyek fantasztikus csodák sorozataként állítják be a leírtakat, ld. Lukács-kommentárom 1718., 1728., 1730., (1735.), 1737., 1939., 1740., 1744. és 1745. lábjegyzetét.

A Jézus letartóztatása körüli tumultusban Jézus egyik tanítványa, feltehetően Péter (Jn 18,10) levágta a főpap egyik szolgájának fülét (Mk 14,47), ám Lukács szerint Jézus azonnal „megérintve a fület, meggyógyította őt” (22,51).

Az elvontabb és teológiaiilag jelentősebb esetek pedig a következők:

Jézus kérdésére, kinek tartják őt a tanítványai, Pétert azt felelte: „Te vagy a Messiás!” Jézus „erre keményen rájuk szolt, hogy senkinek se beszéljenek *őróla*” (*peri autu*: Mk 8,29-30). Ennek a tiltásnak az egyik oka az, hogy Jézus nem a saját személyét akarta a tanítványok ige hirdetésének tárgyává tenni (hanem „Isten országát”, vö. Mk 1,38), a másik pedig az, hogy *nem* tartotta magát messiásnak, és elejét akarta venni a vele kapcsolatos messiási fantáziálásoknak (vö. Mk 12,35-37!). Lukácsnál azonban így hangzik a tiltás: „...felszólította őket, hogy senkinek se beszéljenek *erről*” (*tuto*: 9,21) – az olvasó pedig könnyen kiegészíthette: „Noha Péter igazat mondott!” Lukács szerint ugyanis valóban Jézus a Messiás, de ennek nyilvánvalóvá válásához Jézus szenvedésén keresztül vezet az út (ld. 24,26.46), s ezért Jézus Messiás-voltát most még nem, hanem csak Húsvét után szabad (és kell) majd *nyíltan* hirdetni (vö. ApCsel 2,36).

Jézus „színeváltozásának” jelenetében Lukács azt írja, hogy „Péterre és a vele lévőkre álmodás nehezedett, de miután ismét éberré váltak, meglátták [Jézus] dicsőségét” (9,32). Márk (és Máté) nem tud erről (mint ahogyan arról sem, hogy Mózes és Illés dicsőségben jelent volna meg: 9,31). A „dicsőség” a túlvilághoz, Isten túlvilági környezetéhez tartozás jele (vö. 9,26!), és Lukács úgy állítja be a dolgot, hogy Jézusnak – legalábbis ebben az egy eseményben – már ezen a világon, feltámadása előtt megadatott az eljövendő világ dicsősége.

Jeruzsálemi bevonulásakor az őt kísérők többek között így üdvözlik Jézust (Mk 11,10): „Áldott, aki az Úr nevében jön!” Ez a köszöntés idézet a 118. zsoltárból (26. v.), és *minden* zárándokot megilletett, de persze a tanítványok joggal vonatkoztatták sajátosan Jézusra, az ő *prófétai* mivoltát fejezve ki ily módon. Lukács azonban egy apró betoldással, mégpedig nem is egyszerűen Márk szövegébe, hanem a zsoltár szövegébe történő betoldással egészen más értelmet ad a köszöntésnek (Áldott, aki jön, *a Király...*”: 19,38), amely ettől *prófétai* ováció helyett *messiási* ovációvá válik.

Amikor Jézus felkészíti tanítványait az üldöztetésekre, többek között ezt mondja nekik: „Ne aggódjatok előre, hogy mit mondjatok, hanem amit csak *Isten* megad nektek abban az órában, azt mondjátok, mert nem ti beszéltek majd, hanem a *szent Lélek*” (Mk 13,11). Lukácsnál ez így hangzik: „...*én* adok majd nektek szájat és olyan bölcsességet, amelynek nem lesz képes ellenállni vagy ellene mondani egyetlen ellenfelet sem” (21,15). Azaz nem kisebb dolog történik itt, mint hogy Lukács Jézust állítja Isten, illetve a *szent Lélek helyébe*, mégpedig feltűnően, a mondat élére állított „*én*”-nel!

Ezek után már nem is csodálkozunk azon, hogy Márk megjegyzésével ellentétben („A vele együtt keresztre feszítettek is szidalmazták”: Mk 15,32b) Lukács aztán ezt mondja a „jobb latorral” (23,42): „Jézus, emlékezzél meg rólam, amikor eljössz királyi uralmaddal!” Olyan krisztológiai spekulációval van itt dolgunk, amely talán Jézus személyéhez kívánja kötni az örök üdvösség lehetőségét, de mindenesetre ébren kívánja tartani a Jézus személyéhez kötődő messiási várakozásokat.

Jól és felülmúlhatatlan tömörséggel foglalja össze mindezt egyetlen szó, a *Küriosz*, az a *krisztológiai cím*, amelyet többnyire ún. „saját anyagában” Lukács közel hússzor használ (nem beszélve az „Uram” *megszólításokról*, amelyeknek nincs ekkora súlyuk, mert nem feltétlenül krisztológiai jellegűek), míg Márk (és Máté) mindössze egyszer alkalmazza (Mk

11,3; Mt 21,3), és akkor sem valószínű, hogy krisztológiai értelemben (vö. Mk 12,29 és 10,18!).⁹

Egyéb „apróságok”

Lukácsnak van még néhány „elszigetelt”, a fenti kategóriákba be nem sorolható, de teológiai-lag jelentős változtatása, ezek közül mutatjuk be a három legfontosabbat: mindhárom arról tanúskodik, hogy nagyon nem értette Jézus szellemiségének lényegét.

A megvetett és a „tisztességes” emberek köréből kiközösített vámos, Lévi tanítványi meghívása után Jézus minden feltétel nélkül együtt eszik a „tisztátalan” vámosokkal és bűnösökkel; ez az asztalközösség látványosan fejezi ki teljes emberi szolidaritását. Amikor aztán a farizeusok közül való írástudók zúgolódnak emiatt, Jézus így igazolja eljárását: „Nem azért jöttem, hogy ’igazakat’ hívjak meg, hanem bűnösöket” (Mk 2,13-17). Lukács azonban nem érti, hogy a bűnösökkel vállalt asztalközösség Isten *ingyenes*, feltételek nélküli szeretetét jelképezi (vö. Lk 15,1-2.3-10.11-32; 19,5.9), és az idézett mondat végére odabiggyeszi: „...hogy megtérjenek”. Ez azt sugallja, mintha az „igazaknak” nem kellene megtérniük, hiszen ők már „igazak” – holott az „igazak”-nak itt súlyosan ironikus felhangja van, mert elsősorban éppen a Jézussal kötözködő, önmagukat igaznak tartó farizeusoknak kellene megtérniük (vö. Lk 16,15!).

Úgy tűnik (a 15. fejezet csodálatos példabeszédeinek közlése ellenére is!), hogy Lukács nemcsak Jézusnak saját népe „elveszettei” iránti, *feltétel nélküli* szeretetét nem érti, hanem Jézusnak a „pogányok” iránti szeretetét sem: nála hiányzik a zsidókat és pogányokat elválasztó étkezési előírások érvényének megszüntetése (Mk 7,19b), nem közli a szír-föníciai asszony lányának meggyógyítását (Mk 7,24-30), kifejezetten törli a jeruzsálemi templomra mint *minden* nép imaházára vonatkozó ígéretet (Mk 11,17 // Lk 19,46) – és talán erre utal az is, hogy nem említi meg: a gerázai megszállott meggyógyítása (8,26-39) a Tízvárosban (Dekapolisz), tehát „pogány” vagy félpogány területen történt (Mk 5,20). A zsidóságon túli világra evangéliumának utolsó soraiban utal először (24,47). Meglehet, mindez ama teológiai koncepciójának következménye, amelynek értelmében Jézus nyilvános működésekor még nincs itt „a pogányok ideje”, s a „pogánymisszió” csak pünkösöd után kezdődik – amiben persze sok igazság van, mégis kár, hogy elfed egy lényeges jézusi vonást.

Hasonló értetlenségről árulkodik az is, hogy Lukács erőteljesen harmonizálja Jézust az Ószövetséggel: A „színeváltozás” jelenetében Márk azt írja: Megjelent nekik Illés Mózesrel, és beszélgettek Jézussal” (Mk 9,4), Lukács viszont ezt így fogalmazza meg: „És íme, két férfi beszélgetett vele, Mózes és Illés, dicsőségben jelentek meg, és [Jézus] elmeneteléről beszéltek, amelyet Jeruzsálemben kellett nemsokára beteljesítenie” (9,30-31). A dicsőség említése és a Jézus kereszthalálára vonatkozó megjegyzés minden valószínűség szerint azt jelenti (különös tekintettel arra, hogy a 32. v. szerint Jézus is dicsőségében állt ott velük együtt), hogy bátorságot öntöttek Jézusba, állja csak ki a szenvedés próbáját, vagyis a legteljesebb összhang látszatát kelti Jézus, illetve Mózes és Illés között, pedig tudjuk, hogy Mózes annak a „törvényvallásnak” a megtestesítője, amelyet Jézus istenellenesként leplezett le (pl. Mk 7,5-13), és Illés, az „Isten harcosa” szellemétől is határozottan óvta követőit (vö. Lk 9,54-55). – Ugyanezzel az eljárással találkozunk akkor, amikor a szadduceusok a halottak feltámadásáról vitatkoznak Jézussal. Márknál Mózes *könyvére* hivatkozik Jézus (Mk 12,26), Lukács beállításában viszont *maga Mózes* jelenik meg tanúként Jézusnak a halottak

⁹ A szóban forgó lukácsi helyeken több kódex is a Jézus nevet használja a *küriosz* helyett, vagy alany nélküli a mondat, alighanem azért, mert – Márkhoz és Mátéhoz igazodva – tudatosan törölték Lukács „saját anyagának” e jellegzetességét.

feltámasztását valló tanítása mellett (20,37), mintha Jézus és Mózes eleve a legteljesebb harmóniában lenne. – Bár a következő két esetnek nincs párhuzamos helye Márknál, mégis érdemes megemlíteni őket, mert még az előzőeknél is élesebben igazolják tételünket: a) A gazdag és a szegény Lázár példabeszédében Ábrahám így érvel: „Ott van nekik Mózes és a próféták... Ha Mózesre és a prófétákra nem hallgatnak, akkor az sem győzi meg őket, ha valaki feltámad a halottak közül” (16,29.31). Bár Jézus valóban elfogadta Mózes és a próféták bizonyos tanításait, mégsem lehet azt állítani, hogy önmagukban elegendőeknek tartotta azokat, ellenkezőleg: nemegyszer felül is bírálta őket, sőt általános érvénnyel kijelentette: „A törvény és a próféták csak [Keresztelő] Jánosig voltak érvényben, attól kezdve Isten országa hirdettetik...” (Lk 16,16 – és ld. Mt 5,22.28.32.34.39.44). b) Az emmauszi történetben Lukács – teljesen alaptalanul – ezeket a szavakat adja Jézus szájába: „Nemde ezeket kellett elszenvednie a Messiásnak, és ily módon bemennie dicsőségébe?” Majd hozzáfűzi: „És elkezdve Mózesről és az összes prófétákról, az összes írásokban megmagyarázta nekik, amik róla szólnak” (24,26-27). Nagy kár, hogy Lukács nem közli, mely „róla szóló” ószövetségi helyeket magyarázta meg Jézus...

*

Szembeesve a fenti változtatások tömegével és súlyával, voltaképpen már csak az a kérdés vetődik fel, hogy mit kezdjünk Lukácsnak az evangéliuma elején tett vallomásával: „...jónak láttam én is, hogy miután az elejétől kezdve *mindennek gondosan utánajártam*, sorban megírtam őket” (1,3)...

[Gromon András, 2014]